

Prof. em. Lars Anders Kulbrandstad, Høgskolen i Innlandet
Bearbeidet manus fra foredrag på Ingeborg Refling Hagens kulturhus Fredheim,
20.09. 2020

Morsmålet – hva betyr det for hvordan vi tenker, og for hvem vi er?

Kognisjon og identitet

Ord for 'rein' i sør-samisk

Det heter gjerne at inuittene eller eskimoene har femti ord for snø, og at samisk nærmest har et utall av ord for 'rein', altså reinsdyr. Det er mye som kunne sies om dette, men siden snø og is har vært spesielt viktig i eskimoenes levemåte og rein har hatt en sentral rolle i samenes liv og kultur, er det ikke rart at dette avspeiler seg i språket. Hvis en sørsamisk reingjeter skal snakke om en rein, kan nok han eller hun bruke ordet *bovtse*, som betyr 'rein' eller mer presist 'tamrein' – villrein heter *gedtie*. Sørsamisk har selvsagt også ord for 'simle' (*gihke*), 'reinkalv' (*miesie*), førerrein (*gaavalohke*) osv. Men i tillegg har de for eksempel ord for 'rein som har felt horn' (*gahtjehtimmetjåervie*), 'rein med framoverbøyde horn' (*krapmeretjåervie*), 'simle som er født hornløs' (*haame*) og 'rein med hvite prikker på baken' (*svijrietjööse*). Du behøver selvsagt ikke kunne sørsamisk for å se at en rein har framoverbøyde horn eller for å vite om ei simle er født hornløs eller bare har felt hornene. Men for å snakke sørsamisk må du kunne observere slike ting.

Det var ord for rein på sørsamisk. Så skal det dreie seg om hvordan vi uttrykker oss om bevegelse på norsk og fransk.

Uttrykk for bevegelse

Når vi på norsk skal fortelle at en mann beveget seg ut av et hus, kan vi nok si at *han forlot huset*, men det er uvanlig. Vi sier heller at *han gikk ut av huset*, eventuelt at *han steg, løp, styrtet, krøp, listet seg osv.* ut av det. Verbene vi bruker, uttrykker altså ikke bare at mannen beveget seg ut av huset, men også måten det skjedde på. Hvis vi skulle snakke om det tilsvarende på fransk, ville vi gjerne uttrykke dette annerledes: Vi ville for eksempel si: *Il a quitté la maison en courant*, som vi kan oversette med 'Han forlot huset løpende', eller *Il a quitté la maison en rampant* = 'han forlot huset krypende'. Men dersom vi ikke var så opptatt av hvordan den det gjelder, beveget seg ut av huset, kunne vi bare fastslå: *Il a quitté la maison* – 'Han forlot huset'. Det ville være helt kurant på fransk. Som sagt kunne vi nok ytret det tilsvarende på norsk også, men det er ikke slik vi pleier å uttrykke oss. Det normale er at vi både forteller om *hvor* bevegelsen skjedde, og *måten* bevegelsen foregikk på.

Og hva så? – Vel, vi som er vant med å snakke norsk, vet at vi hvis vi skal fortelle om en bevegelse, må vi ikke bare legge merke til hvor bevegelsen skjer fra, eller hvor den skjer

til, vi må også merke oss hvordan den skjer. Det ville være å ta for hardt i å si at språket vårt tvinger oss til det; det er bedre å si at språket disponerer oss for det.

Forskning viser faktisk at språk på denne måten styrer folks oppmerksomhet. La oss si at vi hadde 50 personer med norsk som sitt hovedspråk og 50 personer med fransk som sitt hovedspråk, og at vi viste begge gruppene en filmsekvens der en person kom ut av et hus. Etterpå stilte vi testpersonene spørsmål om hva de hadde sett. Vi kunne for eksempel spørre om huset hadde én eller to etasjer, hvilken farge det var på huset, om det var en voksen eller et barn som kom ut, e.l. Her ville kanskje de fleste huske riktig, men noen ville muligens huske feil – og det kunne like gjerne være personer i den norsktalende gruppa som i den fransktalende gruppa. Men hvis vi spurte hvordan personen beveget seg ut av huset, er det grunn til å anta at flere i den franske gruppa enn i den norske ville svare feil, eller si at de ikke visste hva de skulle svare.

Thinking for speaking

Eksemplene med en del ord for reinsdyr i sørsamisk og bevegelsesuttrykk i norsk og fransk illustrerer det som den amerikanske psykologen Dan Slobin har kalt 'thinking for speaking' – og med det mener han at språket venner oss til spesielt å oppfatte visse ting i verden omkring oss mer enn andre ting eller til å se virkeligheten ut fra visse perspektiver mer enn andre. Og et viktig poeng her er altså at ulike språk gir språkbrukerne ulike vaner – eller la oss si ulike tenkemåter.

Det ene temaet mitt er altså språkets betydning for hvordan vi tenker, og jeg skal snart si mer om det. Men først skal jeg introdusere det andre temaet – språkets betydning for hvem vi er. Og da begynner jeg med banning.

Banning og tabuord

Det er stygt å banne, men likevel noe kanskje de aller fleste av oss må innrømme at vi gjør – noen ofte, andre sjelden og atter andre bare i ytterste nødsfall. De styggeste bannord vil vi nødig ta i vår munn. De er tabu – og det kan gi nærmest et fysisk ubehag å uttale dem. Men hvordan er det med tabuord på andre språk, særlig språk som vi nok kan, men ikke er følelsesmessig knyttet til? Vel, der mangler orda gjerne den ladningen som gjør dem til tabu. Jeg kan for eksempel sitte her og nevne de vanligste bannorda på fransk uten å uten å rødme: *putain, merde, con, chier*: men tilsvarende ord på norsk ville jeg synes det var svært vanskelig å si i en situasjon som denne. De orda har så å si emosjonelle røtter langt inn i sjela mi som de franske orda ikke har.

Vi går fra tabuord til norsk språkhistorie.

Språkstrid i Telemark på 1400-tallet

Som vi vet, har den nyere delen av denne historien mye dreid seg om striden mellom riksmål eller bokmål på den ene siden og landsmål eller nynorsk på den andre. Det har ofte gått ei kule varmt, men blodig har den konflikten ikke vært. For å finne blod må vi lenger tilbake i tid. I 1489 var det et gjestebud på gården Bø i Sauland i Telemark. Dit

kom det en gjest som het Lidvord Aslaksson. Han satte seg til bords og ville skåle med verten, Arne Torleivsson. Da hevet han kruset og brukte den lavtyske skålhilsenen *Got synth jw*, som betyr 'Gud velsigne deg'. Den språkbruken likte verten særs dårlig, og sa at språket til mor og far burde være godt nok. Dette utløste et munnhuggeri mellom de to, og snart trakk begge kniven. Basketaket endte med at gjesten Livord påførte verten Arne to stikk i hodet og et i halsen – og «ther doo han aff samstwndis gud hans siell nadæ», som det står i rettdokumentet som forteller om tildragelsen, altså 'disse døde han med en gang av – gud være hans sjel nådig'.

Disse to eksemplene – banning og tabuord og språkstrid-drapet i Telemark – har å gjøre med de emosjonell sidene av språket og med språket som identitetsbærer. Språket har mange funksjoner – en klassisk modell opererer med tre grunnleggende, en annen med seks. I dette foredraget skal det som sagt bare handle om to – nemlig hva språket har å si for hvordan vi tenker, og for hvem vi er, med andre ord for kognisjon og identitet. Først mer om språket og hvordan vi tenker.

Betydning for hvordan vi tenker

Språk og tenkning – innledning

De lærde strides om mye, blant annet om hva tenkning egentlig er. Men uansett hvordan man definerer tenkning, er det opplagt at det er nært forbundet med språk. Riktignok har vi alle begreper som vi mangler ord for, og personer som av en eller annen årsak har mistet språkevnen, kan også tenke. Likevel er det bred enighet om at særlig abstrakt tenkning er nær knyttet til språket, men også for konkret klassifisering og mental bearbeiding av fenomener i verden synes språket å være sentralt. Velkjent er den døvblinde Helen Kellers beretning om hvordan hun først forstod hva vann var, da læreren Anne Sullivan holdt den ene hånda hennes under springen og så stavet ordet *water* i den andre. Og filosofen Ludwig Wittgensteins er berømt for påstanden: «Mitt språks grenser betyr grensene for min verden», og dette tolkes av mange som at bare det vi har språk for, kan vi tenke om. Den russiske psykologen Lev Vygotsky skriver i boka *Tenkning og tale* at tenkning ikke bare kommer til uttrykk gjennom orda, den blir til gjennom dem. Roland Barthes var en framtrødende fransk litteraturteoretiker og semiotiker, i tiltredelsesforelesningen på det ærverdige Collège de France hevdet han at språket verken er reaksjonært eller progressivt, men rett og slett fascistisk. Og dette begrunnet han med at fascisme ikke er å forhindre hva vi kan si og tenke, men å påby hva vi kan si og tenke. Språket legger så å si tankene våre i lenker – og ifølge Barthes er det egentlig bare poesien som kan bryte denne tvangstrøya.

Universalisme og partikularisme

Hvis vi tar som utgangspunkt at det er et nært forhold mellom språk og tenkning i den forstand at språket former eller påvirker hvordan vi tenker, blir spørsmålet: Er det slik at dette skjer uavhengig av hvilket språk det dreier seg om, eller former eller påvirker ulike språk tenkningen på forskjellig måte? Det er blitt gitt skiftende svar på dette spørsmålet

gjennom språkfilosofiens og språkvitenskapens historie. I visse perioder og innen visse filosofiske og lingvistiske retninger har man ment at forskjellene mellom språk er knyttet til språkenes overflate, og at alle språk under denne overflaten er bygd opp likt. Og i den grad språket påvirker tenkningen, arter det seg likt for alle språk. Det er altså noe universelt det er tale om.

I andre perioder og innen andre filosofiske og vitenskapelige strømninger har oppfatningen vært at forskjellene mellom språk stikker djupere. For eksempel er det ikke bare slik at vi har ulike ord i de enkelte språkene, orda svarer ofte ikke til hverandre når det gjelder innhold. På norsk skiller vi mellom 'bløt snø i lufta' (*sludd*) og 'bløt snø på bakken' (*sørpe*), mens dette skillet mangler i mange andre språk, der man må ty til lengre beskrivelser for å få fram innholdet; slik det for eksempel er med fransk. Til gjengjeld har sør-samisk ikke bare mange ord for rein, men også et rikere vokabular for snø enn norsk. De har for eksempel et ord som betyr 'svært tynn skare om kvelden på våren, slik at det er skiføre, men slik at det ikke klabber' (*snjaefie*) og et ord for 'svak skare så skiene av og til slår igjennom' (*traapke*). Her er det altså norsk som mangler ord, og vi må bruke lengre forklaringer i stedet. Slike forskjeller mellom språk finner vi mange steder i ordforrådet, og det samme gjelder i høyeste grad grammatikken: måten orda er bygd opp på, om orda bøyes og hvordan dette skjer og hva som uttrykkes gjennom bøyingsformene, hvordan setninger bygges opp, blant annet hvordan orda plasseres i forhold til hverandre osv. osv. Og det har som sagt vært og fremdeles er filosofer og forskere som mener at ulikheter både i ordforråd og språkstruktur har kognitive konsekvenser – altså for måten vi tenker på. I motsetning til universalistene framhever disse teoretikerne det som skiller språkene, det partikulære. Vi kan derfor snakke om universalisme mot partikularisme. Her smetter jeg inn med et slags personlig vitnesbyrd.

Et personlig vitnesbyrd

Jeg har en god venn som også er språkinteressert. Vi ble kjent da vi var lingvistikkstudenter på Blindern, og gjennom de siste ca. tjue årene har vi forsøkt å holde den språkvitenskapelige formen ved like på den måten at vi hvert år har valgt oss et nytt språk «å gå i». Vi velger gjerne årets språk på etterjulsvinteren, kjøper grammatikker og ordbøker og forbereder oss til en fottur i landet eller området der språket snakkes. Og på sommeren eller tidlig på høsten drar vi av gårde for å studere språket på stedet og prøve oss litt i praksis. Slik har vi gjort oss kjent blant annet med færøysk, walisisk, irsk, baskisk, retoromansk og maori. Det er ikke tilfeldig at en del eksempler som jeg bruker i dette foredraget, er fra sør-samisk. På grunn av koronaen ble det ingen tur ut av landet i år; i stedet valgte vi sør-samisk og gikk på Rørosvidda. Det vi får ut av disse turene er stadig nye oppdagelser av forskjeller mellom språk – og en erkjennelse av at det å lære et nytt språk ofte betyr å lære å tenke på andre måter enn det man er vant til.

La meg så vende tilbake til svingningene mellom universalisme og partikularisme.

Mer om universalisme og partikularisme

Jeg kunne for så vidt ha begynt med Platon og hans filosofi om ideenes verden, men vi går rett til rasjonalismen. Blant rasjonalistene på 16- og 1700-tallet var det en utbredt oppfatning at språk i bunn og grunn var like, og at dette i stor grad skyldtes medfødte kunnskaper og begreper. Følgelig var grunnleggende trekk ved menneskers måte å tenke på også like og uavhengig av det spesifikke språket eller de spesifikke språkene de snakker.

Denne oppfatningen ble på slutten av 1700-tallet utfordret, særlig av tyske filosofer, språkteoretikere og diktere. Johan Gottfried Herder skrev om «det særegne ved et folks måter å kommunisere og forstå seg selv og andre på» (Morgenbladet 18.09. 2008). Det er dette som er kultur, ifølge Herder, og kulturen skapes, opprettholdes og utvikles gjennom språket som folket snakker. Språket er «nest etter livets tilblivelse kanskje skapelsens største under», heter det. Det er verken universelt eller statisk, men varierer fra folk til folk og endres fra tid til tid. I tillegg til de klassiske språkene latin, gresk og hebraisk som han møtte i teologistudiet, hadde Herder blant lært fransk og engelsk og han hadde skrevet en latvisk grammatikk. Et annet sentralt navn fra denne tida er Wilhelm von Humboldt. Han hadde studert en rekke språk, blant annet baskisk og javanesisk, og kommet til at forskjellene mellom språk ikke bare gjaldt lyder og tegn, men det han kalte *verdanskuelse (Weltanschicht)*. I 1836 utga han et skrift med en tittel som på norsk svarer til *Om ulikheten i språkbygningen i menneskespråk og innflytelsen dette har på menneskehetens utvikling*.

Tankene fra blant andre Herder og Humboldt fikk nedslag også i Norden. Hos oss er de ikke minst tydelige hos Henrik Wergeland. I skriftet *Om norsk Sprogreformation* fra 1835 skriver han om hvordan et lands landskap, folkeliv og folkekarakter avspeiler seg i språket. Han «hører og seer Spania og spanierne i det spanske Sprog», og om engelsk heter det at dette språket bærer budskap om «Friheden, den friske, frodige Natur, den rige Virksomhed i dette Land og Folkets anmassende, ligefremme og kraftige Charakter».

Nå hopper jeg raskt til Nord-Amerika og utforskingen av den nord-amerikanske urbefolkningens mange språk på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Forskerne var gjerne utdannet i Europa og hadde arbeidet med klassiske språk eller moderne europeiske språk. Nå møtte de språk som så ganske annerledes ut, verken ordklassene, ordmønstrene, bøyingskategoriene eller setningsstrukturene kjente de igjen. Det åpnet seg nye tenkemåter og forestillingsverdener for dem i disse språkene, og de utviklet etter hvert teorier som ble kalt *språklig relativisme*. De går kort fortalt ut på at folk som snakker språk som er forskjellige i oppbygningen, oppfatter eller tolker virkeligheten på forskjellige måter. For eksempel var en forsker som het Benjamin Lee Whorf forbløffet over hvilken rolle forhold som hadde med tid å gjøre, spilte i hopiindianernes språk. Han konkluderte med at hopen ikke hadde forestillinger om tid som noe er delt opp i en fortid, en nåtid og en framtid, men heller som en

sammenhengende prosess. Tittelen på et av Whorfs skrifter som ble utgitt etter han døde, har tittelen *An American Indian Model of the Universe*.

Det gikk ikke lenge før teorien om språklig relativisme ble skarpt kritisert. Fra rundt 1960 ble språkvitenskapen igjen dominert av teoretikere som var opptatt av det som er felles i ulike språk, altså universalisme. Ledet an av Noam Chomsky hevdet de at alle språk i det som de kalte *djupstrukturen*, var likt organisert – og at dette var genetisk bestemt. Og de mente at ideer om at språket påvirker eller endatil styrer tanker og virkelighetsoppfatning, var spekulative og uvitenskapelige.

Men i løpet av de siste tiårene kan vi si at det har skjedd en rehabilitering av språklig relativisme – men da i en svakere versjon. Få forskere vil hevde at språket styrer hvordan vi tenker og hvordan vi oppfatter virkeligheten rundt oss. Det er den svakere utgaven av teorien som har fått ny oppslutning. I starten av foredraget snakket jeg om forskjeller mellom norsk og fransk når det gjaldt måten bevegelse fra et sted framstilles på. Som jeg sa, er det forskning som viser at slike forskjeller som det er mellom norsk og fransk akkurat på dette punktet, faktisk har innvirkning på hva vi legger merke til i det som skjer omkring oss. Som nevnt kalte Dan Slobin dette ‘thinking for speaking’. Andre forskere har gjort liknende funn, blant annet har hvit-russisk-engelske Lera Boroditsky vist hvordan engelsktalende og kinesisktalende oppfatter tid forskjellig – og hun setter dette i sammenheng med forskjeller mellom engelsk og kinesisk.

Og da er vi for stå vidt veis ende når det gjelder hva språket betyr for hvordan vi tenker – i alle fall innenfor rammene av et foredrag som dette. Men hva da med det andre spørsmålet jeg stiller i tittelen: Hva betyr språket for hvem vi er?

Betydning for hvem vi er

La oss gå tilbake til 1800-tallet, da tysk romantikk og nasjonalromantikk satte preg på hvordan mange intellektuelle og diktere tenkte og følte. I Danmark besang Grundtvig det danske språket og skriver at «kun i det lever fædres Aand og deri kun Hjertet gynger». Dansk er

Sødt i Lyst og sødt i Nød,
sødt i Liv og sødt i Død,
sødt i Eftermælet!

Her hjemme skrev læreren og dikteren Anders Reitan dette om norsk språk:

Skal so Noreg stande enn,
daa maa framfor Staalet,
Noregs Kvinnor, Born og Menn
Leggja Hug til Maalet,
Tynast tunga, døyr me fleir,
standa aldri uppaat meir

Vi møter liknende tanker hos Ingeborg Refling Hagen i diktet Guds tuntre:

De som seirer aller sist,
blir det folk som har flest sanger,
blir det folk som har dikt,
den som eier språket, seirer.

Det er språkets betydning for nasjonal identitet det dreier seg om her. Og som vi alle vet, var oppbygging av norsk identitet og nasjonalfølelse på 1800-tallet og framover nært knyttet til språket. Det gjaldt å skape et norsk nasjonalspråk som kunne tjene som felles kommunikasjonsmiddel og identitetsmerke for den nye staten. Det var strid om hvordan dette skulle skje – og virkninger av denne striden har vi den dag i dag gjennom vår to skriftspråk bokmål og nynorsk.

Identitet har altså å gjøre med opplevelse av hvem vi er som nasjon, og her er det mange andre faktorer enn språk som spiller inn – natur, historie, sosiale og politiske forhold, kulturtradisjoner, tradisjoner knyttet til blant annet idrett, mat og klær osv. På det individuelle plan må vi legge til faktorer som geografisk tilknytning, kjønn, seksuell legning, utdanning, yrke, politisk orientering og mye annet – i tillegg til språk. Det innbyrdes styrkeforholdet mellom disse identitetskomponentene varierer med tid og situasjon både i nasjonen, hos grupper i befolkningen og i individet. Betydningen av den enkelte komponenten er størst når den er truet. Når det gjelder språket, betyr det ekstra mye for den nasjonale identiteten når det er under sterkt press fra andre språk, for individet blant annet når en oppholder seg lenge i utlandet.

Er språket en viktigere identitetsfaktor for Norge og nordmenn enn det er i andre land og for andre folkegrupper? Så opptatt som vi er av språk i Norge, vil vi gjerne tro det. Men bildet som forskningen tegner, er ikke entydig. I de fleste norske innvandrerfamilier i USA skjedde det en overgang til engelsk som eneste språk i løpet av tre generasjoner – på samme måte som i andre immigrantgrupper. Og i en studie av holdninger til inntak av engelske lånord i de nordiske land for noen år siden, kom Norge ut omtrent midt på treet. Det var større skepsis her enn i blant annet Danmark, men mindre enn i blant annet Island.

Betyr dette så at norsk er truet som språk, at folk i dette landet kommer til gi opp norsken? Dette skal jeg si noe om til slutt i foredraget. Men først skal jeg komme inn på et begrep som jeg har vært nøye med å unngå å nevne direkte til nå, selv om det i en viss forstand har dreid seg om det hele tida. Det er det første ordet i foredragstittelen, nemlig *morsmål*.

Morsmål

Ordet *morsmål* går tilbake til latin. *Lingua materna* heter det der. Og ordet har kommet til norsk via tysk *Muttersprache* eller fransk *langue maternelle*. Opphavet er middelalderlatin og ikke klassisk latin. Cisero omtalte faktisk latin som *sermo patria*, det vil si fedrenes språk. *Lingua materna* altså 'morsmål' ser i begynnelsen ut til å være brukt om det uformelle dagligspråket i motsetning til standardlatin, og at det uformelle, lokale og hjemlige nettopp ble forbundet med mor, mens det formelle og standardiserte språket ble forbundet med fedrene. I mange områder var det slik at det lokale språket ikke bare var en uformell, mindre standardisert versjon av latin, men et annet språk. Dermed var veien ikke lang til at morsmål kom til å stå for det språket som er knyttet til stedet, området eller landet der en vokser opp og holder til – til forskjell fra språk som først og fremst snakkes i andre land.

På tross av navnet *morsmål* er det i fagmiljøet sjelden eller aldri noen som definerer dette bokstavelig, altså som det språket som ens mor snakker eller snakket. Det heter gjerne heller at det er det språket man har lært som barn og er vokst opp med. Dette var kanskje en måte å definere begrepet på som fungerte bra tidligere, men i dagens flerspråklige og flerkulturelle samfunn er det problematisk. Gjennom mediene er vi er alle omgitt av flere språk fra barnsben av, og sånn sett vokser vi alle opp med flere språk. Mange vokser opp i et flerspråklig hjem, der de for eksempel snakker et språk med mor og et annet med far, mens de kanskje snakker et tredje språk i barnehagen, skolen og med venner. Noen skifter nære omsorgspersoner for eksempel ved adopsjon og går fra å vokse opp med ett språk til å vokse opp med et annet.

Måten vi vanligvis definerer begreper på, går tilbake til Aristoteles. Og hos ham er det enten eller: Enten er en ting for eksempel en båt eller så er det ikke en båt. Er noe en farkost med årer, seil eller motor, er det en båt, er det ikke et slikt framkomstmiddel på vann, er det ikke en båt. Og alle båter er like mye båter, for å si det sånn. I mange sammenhenger er det denne typen definisjoner vi må eller kan bruke.

Men i andre sammenhenger greier vi ikke å fange virkeligheten på denne måten. Etter min mening gjelder det altså det fenomenet vi nå snakker om, nemlig morsmål. Den språklige virkeligheten vi lever i, krever at vi åpner for at et språk kan ha grader av morsmålskarakter for en person.

I typiske tilfeller er morsmål et språk man har vokst opp med fra starten av og som man har utviklet i kommunikasjon med nære omsorgspersoner i hjemmet. Det er et språk som man bruker til alle formål som er naturlige for alder og livssituasjon. Man behersker det godt og har en sikker språkfølelse på språket. Man identifiserer seg positivt med det og blir identifisert med det av andre.

Dette var altså en beskrivelse av et utpreget og klart morsmålsforhold til et språk. Men hva om du for eksempel behersker et språk godt, har sikker språkfølelse, bruker det

daglig både privat og ellers og har identitetstilknytning til det, men ikke snakket språket i tidlig barndom samme med nære omsorgspersoner? Vil ikke det kunne sies å være personens morsmål? For meg ville det være temmelig urimelig å svare nei.

Samtidig er det også klinkende klart for meg at jeg bare har morsmålsforhold til ett språk, og det er norsk. Men vi må være enige om at et språk er morsmål for individer eller grupper av individer – og ikke for en stat. I innvandringsdebatten har enkelte politikere uttalt ting som dette: «Det er også grunn til å understreke at norsk er morsmål i Norge» (Arne Sortevik). Nei, dette er det grunnlag verken for å hevde eller å understreke. Det snakkes mange morsmål i dette landet – og slik har det alltid vært. Noen har lang tradisjon i det landområdet som i dag er Norge – samisk faktisk lengre tradisjon enn norsk, andre snakkes i nyere minoritetsgrupper.

Monolingval etos

Av flere grunner har jeg gjennom lang tid interessert meg for samisk. Det begynte da jeg for tretti år siden leste en artikkel som læreren og sameaktivisten Per Fokstad skrev i ei bok som ble utgitt i 1917 til minne om Martin Luthers teser på kirkedøra i Wittenberg. Artikkelen het: «Hvordan fornorskningen i barneskolen greb ind i mit liv». Det er en sterk beretning om hvordan det oppleves for et barn å bli undervist på et språk det ikke har bånd til verken med hode eller hjerte. Per Fokstad hadde gått på folkehøgskole i Danmark og var djupt preget av Grundvigs tanker om nasjonalfølelse og språk. Så artikkelen handler ikke bare om den lille fortvilte samegutten på skolebenken i Tana, den handler også om samiskens betydning for hele det samiske folk. Om dette skriver han slik: «Foragter man morsmaalet som er det væsentlig nationale, saa foragter man ogsaa sit folk. Morsmaalet – folkets nationale helligdom».

Den språklige og kulturelle oppvåkningen som skjedde i Norge på 1800-tallet er en forutsetning for så mye av det vi setter pris på i dette landet. Men denne oppvåkningen hadde også sine skyggesider. Det var i stor grad en énspråklig og monokulturell oppvåkning, som foregikk på bekostning av flere minoritetsgrupper. Og den har hos mange avleiret seg som noe som kalles en *monolingval etos*. Dette uttrykket betegner en grunnleggende oppfatning eller kanskje bare en djup, ubevisst holdning som går ut på at det normale og det beste både for et land å ha bare ett språk. Land der det er flere morsmål oppfattes som noe unormalt og problematisk. Kanskje vi alle har litt av denne etosen i oss.

Men Norge er og har alltid vært flerspråklig. Samtidig har norsk har en klar og ubestridt stilling som dominerende språk og fellesspråk i dette landet. Det trues verken av gamle eller nye minoritetsspråk. Presset kommer andre steder fra, og den dreier seg ikke om selv eksistensen til språket. Norsk er ikke et utryddingstruet språk. Faren dreier seg om posisjonen som norsk har på viktige samfunnsområder som forskning, utdanning og kultur- og næringsliv.

Avslutning

For oss som snakker norsk, er språket ikke bare et kommunikasjonsmiddel som vi i og for seg kunne bytte ut med hvilket som helst annet språk, forutsatt at det var like effektivt til å kommunisere med. Vi som snakker dette språket har så å si et spesielt blikk på verden. Det *styrer* ikke tankene våre, men det har vent oss til å oppfatte verden gjennom kategorier og perspektiver som i større eller mindre grad er forskjellige fra andre språk. Språket dikterer heller ikke hvem vi er – men det inngår som en faktor i identitetsopplevelsen vår – for mange er det en sentral faktor hele tida, for andre kanskje mest i spesielle situasjoner.

Det følger av det jeg nå har sagt, at vi kan få nye kategorier og perspektiver til å oppfatte og tolke verden gjennom når vi lærer nye språk. Morsmålet vårt eller morsmålene våre er rikdom for oss på så mange måter, nye språk beriker oss ytterligere. Derfor vil jeg avslutte med å vri litt på denne verslinjen fra Ingeborg Refling Hagens dikt som jeg siterte i sted «Den som eier språket seirer». Jeg vil si: Den som eier flere språk, kan være enda sikrere på seieren.

Litteratur

Om sør-samisk

Magga, Ole Henrik og Lajla Mattsson Magga (2012). *Sørsamisk grammatikk*. Karasjok: Davvi girji.

Magga, Ole Henrik (2017). Sydsamiska som språk. *Åarjelsaemien gærhkoepiaerie/Sørsamisk kirkeblad/Sydsamiskt kyrkblad*, 3/2017. Nettadresse: https://issuu.com/harnosandsstift/docs/dd3l_guppl_st/19

Eira, Inger Marie Gaup (2012). *The Silent Language of Snow. Sámi traditional knowledge of snow in times of climate change*. Doktoravhandling. Universitetet i Tromsø.

Giellatekno. *Sørsamiske ordbøker*. Universitetet i Tromsø. Nettadresse: <http://dicts.uit.no/smadiects.nob.html>

Om «thinking for speaking»

Slobin, Dan (1996). From «thought and language» to «thinking for speaking». I J.J. Gumperz og S.C. Levinson (red.), *Rethinking linguistic relativity* (s. 70-96). Cambridge: Cambridge University Press. Nettadresse: <https://philarchive.org/archive/SLOFTA>

Boroditsky, Lera (2001). Does Language Shape Thought? Mandarin and English Speakers' Conceptions of Time. *Cognitive Psychology*. 43/1: 1-22. Nettadresse: <https://doi.org/10.1006/cogp.2001.0748>

Om banning

Fjeld, Rut V. (2002). Om banning og sverting. *Maal og minne*, 2002/2: 152-166

Dewaele, Jean-Marc (2004). The Emotional Force of Swearwords and Taboo Words in the Speech of Multilinguals. *Journal of Multicultural and Multilingual Development*, 25/2-3: 204-222. Nettadresse: <https://doi.org/10.1080/014346304086665209>

Om «Språkstrid-drapet» i Telemark

Haugen, Einar (1991). The «mother tongue». I R. Cooper og B. Spolsky (red.), *The Influence of Language on Culture and Thought. Essays in Honor of Joshua A. Fishman's Sixty-Fifth Birthday* (s. 75-84). Berlin og New York: Mouton de Gruyter

Skjekkeland, Martin (2000). Lågtysk språk i møte med kyst og innland i det sørlege Noreg. I E.H. Jahr (red.), *Språkkontakt – Innverknaden frå nedertysk på andre nordeuropeiske språk* (s. 245-275). København: Nordisk Ministerråd

Filosofer og forfattere om språk og tenkning

Keller, Helen (1965) [1903]. *Mitt livs historie* [originaltittel *The Story of my Life*]. Oslo: Aschehoug

Wittgenstein, Ludwig (1922). *Tractatus Logico-Philosophicus*. London: Routledge & Kegan

Vygotsky, Leo (2001) [1934]. *Tenkning og tale* [originaltittel: мышления и речи]
Oslo: Gyldendal Akademisk

Barthes, Roland (1978). *Leçon. Texte de la leçon inaugurale prononcée le 7 janvier 1977*. Paris: Éditions du Seuil

Om universalisme og partikularisme

Chomsky, Noam (1988) *Language and Problems of Knowledge*. Cambridge, MA: MIT Press.

Chomsky, Noam (2017)[1966]. *Det medfødte språket. Et kapittel i den rasjonalistiske tenkningens historie* (originaltittel: *Cartesian Linguistics*). Oslo: Cappelen

Herder, Johann Gottfried (1992) [1771]. *Om sprogets opprinnelse* [originaltittel: *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*]. Oslo: Aschehoug

Piller, Ingrid (2016). Herder: an explainer for linguists. *Language on the move*. Nettadresse: <https://www.languageonthemove.com/herder-an-explainer-for-linguists/>

Humbolt, Wilhelm von (1836). *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues: und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* [Om forskjell i det menneskelige språkets oppbygning og innflytelsen fra dette på menneskeslektens utvikling]. Berlin

Gundersen, Olav (red.) (2000). *Herder & Humboldt: språk og kultur = language and culture*. Kristiansand: Høyskoleforlaget

Whorf, Benjamin Lee (1956). *Language, Thought and Reality. Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge, MA: MIT Press

Whorf, Benjamin Lee (1950). An American Indian Model of the Universe. *Etc. A Review of General Semantics*. Vol. III, No. 1. Nettadresse: <https://www.generalsemantics.org/wp-content/uploads/2011/05/articles/etc/8-1-whorf.pdf>

Wergeland, Henrik (1924)[1835]. *Om Norsk Sprogreformation*. Kristiania: Steenske Forlag.
Nettadresse: <https://www.nb.no/items/02879b0eeb92055cfe0db5a39dd96471?page=2&searchText=om%20norsk%20sprogreformation>

Dikt av Grundtvig

Modersmaalet: Moders navn er himmelsk lyd (1837).

http://www.nomosdk.dk/skraep/1807_1848/grundtvig10.html

Dikt av Anders Reitan

Maalet hennar Mo'r. I *Hvad vi maastrævere vil, og hvorfor vi vil det. Foredrag af Kristofer Janson.*

Nettadresse:

<https://www.nb.no/items/bde9d9a5e83e599832452e6a11fa1b32?page=0&searchText=%22maalet%20hennar%20mo%27r%22>

Dikt av Ingeborg Refling Hagen

Guds tuntre. Dikt. Tangen: Suttung. Nettadresse:

<https://www.nb.no/items/b24ebf41b82906f4a4b6f6ff53fcd4f?page=0&searchText=Guds%20tuntre>

Om morsmålsbegrepet og definisjoner

Haugen, Einar (1991). The «mother tongue». I R. Cooper og B. Spolsky (red.), *The Influence of Language on Culture and Thought. Essays in Honor of Joshua A. Fishman's Sixty-Fifth Birthday* (s. 75-84). Berlin og New York: Mouton de Gruyter

Deslauriers, Marguerite (2007). *Aristotle on Definition*. Leiden og Boston: Brill.

Om monolingual etos

Fokstad, Per (1917). Hvordan fornorskningen i barneskolen greb ind i mit liv. I J. Hidle og J. Otterbech (red.), *Fornorskningen i Finmarken* (s. 38-44) Kristiania: Lutherstiftelsens Boghandel

Kulbrandstad, Lars Anders (1992). «Sproglig mishandling i folkeskolerne» - minoritetsundervisning og morsmålsundervisning. I T.O. Engen og B. Øygarden (red.), *Tankeblikk. Artikler* (s. 153-160). Vallset: Oplandske Bokforlag

Kulbrandstad, Lars Anders (2020). Minoritetsspråk i Norge – bruker og bruk. I L.A. Kulbrandstad og G. Bordal Steien (red.). *Språkreiser. Festskrift til Anne Golden på 70-årsdagen 14. juli 2020* (s. 209-234). Oslo: Novus forlag

Om flerspråklighet

Haugen, Einar (1987). *The Blessings of Babel. Bilingualism and Language Planning. Problems and Pleasures*. Berlin, New York og Amsterdam: Mouton de Gruyter

Pavlenko, Anetea (2014) *The Bilingual Mind – and what it tells us about language and thought*. West Nyack: Cambridge University Press

Engen, Thor Ola og Lars Anders Kulbrandstad (2004). *Tospråklighet, minoritetsspråk og minoritetsundervisning*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Om situasjonen for norsk språk

Språkrådet (2018). Språk i Norge – kultur og infrastruktur. Oslo: Språkrådet. Nettadresse:

https://www.sprakradet.no/globalassets/diverse/sprak-i-norge_web.pdf

Kristoffersen, Gjert (2005). Vil det norske språk overleve? Aftenposten 30. januar 2005. Nettadresse: <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/0QyEJ/vil-det-norske-spraak-overleve>

Schwach, Vera og Mari Elken (2018). *Å snakke fag på et språk andre forstår. Norsk fagspråk i høyere utdanning og arbeidsliv*. Oslo: NIFU. Nettadresse: <https://nifu.brage.unit.no/nifu-xmlui/bitstream/handle/11250/2507474/NIFUrapport2018-20.pdf?sequence=1>

Kristiansen, Tore (red.) (2006). *Moderne importord i språka i Norden: Nordiske sprogholdninger – en masketest*. Oslo: Novus